

Сергій Волянюк

---

*Кандидат історичних наук, дослідник
діяльності ОУН, УНС, УПА, УГВР*

У статті на основі комплексного аналізу досліджено участь військових команд ОУН різного рівня та командування УНС у процесі розбудови Української народної самооборони в Тернопільській області ОУН.

Ключові слова: УНС, Тернопільщина, ВО «Лисоня», мілітаризація.

Sergiy Volianiuk

The Ukrainian People's Self-Defence Development in Ternopil Oblast (1943–1944)

In the article the contribution of the OUN military crews of different levels and Ukrainian People's Self-Defence Command to the process of the Ukrainian People's Self-Defence development in OUN Ternopil Oblast is studied on the basis of complex analysis.

Key words: Ukrainian People's Self-Defence, Ternopil Oblast, "Lysonia" Military District, militarization.

РОЗБУДОВА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ САМООБОРОНИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (1943–1944 рр.)

Про діяльність Української народної самооборони (далі — УНС) у Галичині на цей час написано чимало досліджень, однак детальної розвідки, присвяченого їй розбудові на території Тернопільщини, немає. Актуальність даної теми ґрунтується й на тому, що участь окружних проводів Організації українських націоналістів (ОУН) у формуванні військових підрозділів стала важливим чинником у створенні відділів Української повстанської армії, і на території Тернопільщини зокрема. Дослідження етапу розбудови УНС на Тернопільщині має цінне наукове значення, тому що надає можливість розкрити один із найважливіших напрямів військової діяльності ОУН — участі військових референтур та команд різних рівнів у організації збройних підрозділів повстанської армії.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу дослідити участь військових команд ОУН різного рівня та командування УНС у процесі розбудови Української народної самооборони в Тернопільській області ОУН.

Означену тему у свої роботах частково порушували історики та краєзнавці, серед яких слід відзначити праці Федора Полянського¹, Володимира Старки², Ігора Дрогобицького³ та ін. Цієї проблематики торкався і автор даної статті⁴.

Основу джерельної бази для написання цієї розвідки становлять матеріали українського підпілля, спогади і протоколи до-

¹ Полянський Ф. Німецькі протиповстанські акції у 1942–1943 рр. (за матеріалами Тернопілля) / Федір Полянський // Мандрівець. — Тернопіль, 2009. — № 6. — С. 39–43; Його ж. Українська Народна Самооборона у другій половині 1943 р.: на шляху творення війська / Федір Полянський // Мандрівець. — Тернопіль, 2011. — № 2. — С. 42–45.

² Старка В. Антинацистський напрям боротьби відділів українського національного Руху Опору на території Східної Галичини (1941–1944) / Володимир Старка // Українська Повстанська Армія: формування національної ідеї та боротьба за українську державу. Матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Бережани, 16 квітня 2015 року. — Бережани—Тернопіль: Астон, 2015. — С. 6–15.

³ Дрогобицький І. Формування Української Народної Самооборони як першооснови УПА-«Захід» у матеріалах радянських органів держбезпеки / Ігор Дрогобицький // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 70-річчя створення Української повстанської армії. — 2013. — Ч. 24. — С. 112–118.

питів заарештованих учасників боротьби, які походять з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), Управління Служби безпеки України у Тернопільській та Львівській областях, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ), Державного архіву Тернопільської області (ДАТО) і Центру досліджень визвольного руху (ЦДВР).

З другої половини 1942 р. на охоплених мережею ОУН територіях розпочався процес мілітаризації організації, зокрема такий процес був започаткований і в Тернопільській області ОУН⁴. Так, військовий референт Заліщицького повіту Володимир Балацко-‘Вудвуд’, ‘Люшня’ свідчив, що влітку 1942 р. військовий референт ОУН Чортківської округи ‘Пацюк’ скликав збори й призначав повітових військових референтів, ставив перед ними завдання для організації майбутньої воєнної діяльності серед мережі підпілля. Основними серед них були: а) створити військову сітку з метою організації збройного спротиву німецькій, а згодом радянській арміям, б) взяти на облік все військове майно (зброя, обмундирування, харчі), що є на території повіту, в) розбудувати окремі зв’язкові лінії, взяти на облік всі засоби зв’язку (телефонні апарати, радіоприймачі тощо), г) укласти мобілізаційні реєстри чоловічого населення повіту від 1893-го до 1923 рр. народження. Також на цьому засіданні призначеним повітовим військовим референтам дано розпорядження — створити «повітові воєнні комендатури» ОУН. Виконуючи дані завдання, ‘Люшня’ створив повітову військову команду (ПВК), у яку входили заступник коменданта Богдан Оробчук-Полтава’, квартирмейстер (начальник господарчого відділу) Григорій Дзюба-‘Крук’ та мобілізаційний Павло Полегнюк-‘Орел’, який виконував обов’язки керівника зв’язку. Ді-

⁴ Воляннюк С. Нарис про діяльність ВО УПА «Лисоня» / Сергій Воляннюк // Літопис УПА. Нова серія. — Т. 20: Воєнна Округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. 1943—1952 / упоряд. Сергій Воляннюк. — Київ—Торонто, 2012. — С. 43—69; Його ж. Формування сотні УПА «Буйні» (1943—1944 рр.) / Сергій Воляннюк // Мандрівець. — Тернопіль, 2014. — № 5 (113). — вересень — жовтень. — С. 29—33.

⁵ Патрляк І. Початок антигітлерівського повстання ОУН(б). Проблема датування / Іван Патрляк // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги): Матеріали міжнародної наукової конференції / Відповід. ред. Л. Легасова. — К., 2011. — С. 632.

яльність ПВК на межі 1942—1943 рр. перевіряли військові референти окружного проводу — ‘Марко’ та обласного — ‘Яр’⁶.

У 1943 р. під керівництвом військового референта обласного проводу ОУН Дмитра Росоловського-‘Чугайстра’, ‘Чубенка’ у Бережанській, Тернопільській і Чортківській округах почали створювати ПВК, які діяли як військові референтури повітових проводів ОУН та керувалися військовими референтами⁷.

Військовий інструктор Тернопільської ПВК Володимир Качунь-‘Бульба’, ‘Сич’ свідчив, що ОУН з початком протинімецького спротиву розпочала готувати військові кадри. У ПВК залучали людей з військовою освітою, проводили спеціалізовані військові вишколи з членами і симпатиками підпілля. У Тернопільську ПВК, яку очолював Ярослав Курилас-‘Кармазин’, ‘Чорнота’, входили його заступник Петро Герій-‘Крук’), мобілізаційний Лев Макогін-‘Богданко’), зброяр Степан Маркіза-‘Гордій’, ‘Тур’ і керівник зв’язку Антон Андрусишин-‘Вихор’. До вишколу членів військових команд на Тернопільщині залучили інструктора ‘Шума’ (ймовірно, з окружної військової референтури), який провів восьмиденний вишкіл на хут. Доли біля с. Купчинці Козівського р-ну. На вишколі для інструкторів ПВК Тернопільщини викладали такі дисципліни як зброезнавство, топографію, теренознавство, діяльності родів військ, побудова армії та виклад військових вправ. Після закінчення вишколу інструкторам доручено проводити такі ж вишколи з районними та підрайонними військовиками. Володимир Качунь провів за тією програмою вишколи на хуторах с. Драгоманівка Козівського р-ну, у с. Кип’ячка Тернопільського р-ну та селах Людвиківка (сучасне с. Дворіччя) і Кривки Теребовлянського р-ну⁸.

Наприкінці лютого 1943 р. військова референтура Підгаєцького повіту організувала двотижневий воєнний вишкіл, який про-

⁶ Управління Служби безпеки України в Тернопільській області (далі — Управління СБУ в ТО). — Ф. 5. — Спр. 6980 Кримінальна справа Володимира Балацка. — Арк. 89—94.

⁷ Волянюк С. Омелян Польовий — «Остан» / Сергій Волянюк. — Торонто—Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2013. — Літопис УПА. Серія «Події і люди». — Кн. 24. — С. 27—28.

⁸ Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 44: Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині 1946—1948. Книга друга / уряд. Петро Потічний. — Торонто—Львів, 2006. — С. 269, 277.

ходив у Мужилівському лісі. Кращих курсантів було відібрано для праці у військовій сітці. Так, Микола Кліщ-‘Яр’ після проходження цього вишколу був призначений підрайонним військовиком, в обов’язки якого входило проводити военний теоретичний вишкіл по станицях та практичний вишкіл у лісах та полях⁹.

Перехід українського визвольного руху на ЗУЗ до збройної боротьби проти німецьких окупантів розпочався навесні 1943 р. Відповідно до рішень ІІІ Конференції ОУН її мережа активізувала військову роботу¹⁰. У травні ОУН ЗУЗ розпочала створення у Галичині військових формувань, які в червні—липні 1943 р. отримали назву Українська Народна Самооборона. Новоутворені збройні відділи на доручення Голови Бюро провладу ОУН Романа Шухевича очолив Олександр Луцький-‘Андрієнко’, ‘Беркут’. У липні 1943 р. на нараді обласних провідників ОУН ЗУЗ ‘Беркут’ доручив Тернопільському обласному провіднику Івану Шанайді-‘Данилу’, ‘Нестору’, ‘Степановичу’ провести мобілізацію членів ОУН, які можуть служити у війську, а також сформувати курінь чисельністю до 400 осіб. При цьому необхідно було забезпечити новобранцям достатню кількість уніформи, харчування, озброєння, і направити їх у місця вишколу та формування підрозділів¹¹.

Шанайда Іван-‘Данило’.

⁹ Кліщ М. Спогади повстанця / Микола Кліщ. — Тернопіль: ТДМУ, 2005. — С. 14.

¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. — Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та заплія 1943—1944 / упоряд. Олександр Вовк. — Київ—Торонто, 1999. — С. X.

¹¹ Документи з архівної кримінальної справи Луцького О. // Літопис УПА. Нова серія. — Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944—1945 / упоряд. О. Ішук, С. Кокін. — Київ—Торонто, 2007. — С. 335—336.

Член військового штабу ОУН на ЗУЗ Лука Павлишин 'Наборовський' подавав, що військова референтура на середину 1943 р. оперувала даними, за якими у Тернопільській області ОУН нараховувалося 6 550 членів ОУН, серед яких 2 785 військових. Розглядаючи ситуацію у повітах, слід зазначити, що кадри не були розміщені рівномірно. Приміром, у Тернопільському повіті названо 200 членів ОУН і 20 військовиків, у Рогатинському повіті — 1,5 тис. членів ОУН і 150 військовиків. Найбільш чисельним був Бережанський — у ньому нараховувалось 5 тис. оунівців і 2,5 тис. військових. Найменша кількість, 50 членів ОУН і 5 військовиків, перебували у Збаразькому повіті. Для повноти картини слід подати чисельність і в інших повітах, про які є дані: Борщівський — 250 і 20, Заліщицький — 150 і 15, Зборівський — 100 і 15, Скалатський — 250 і 20, Терехівський — 200 і 20 та Чортківський — 200 і 20¹².

Поряд із рішеннями, які були прийняті на III Конференції ОУН, значним поштовхом до розгортання збройних дій на території ЗУЗ стало оголошення 28 квітня 1943 р. німецькою адміністрацією в генерал-губернаторстві початку агіткампанії з набору добровольців у дивізію «Галичина». Частина членів ОУН, незважаючи на рішення Проводу ОУН про засудження та бойкот цієї акції, цілком відкрито проявляли своє позитивне ставлення до створення дивізії. Проведення мобілізації серед населення і до інших військово-господарчих та допоміжних частин вермахту могло значно зменшити кадровий потенціал повстанського руху на цих територіях. Також одним із каталізаторів утворення військових підрозділів УНС став початок військового рейду загону радянських партизанів під командуванням Сидора Ковпака, які отримали завдання закріпитися у Карпатах. Ці події прискорили організацію у Галичині регулярних військових. Щоб не привертати увагу і дезорієнтувати німецький режим у генерал-губернаторстві, ці відділи, створені з членів ОУН, виступали під назвою Українська народна самооборона¹³. Існування та діяльність польського підпіл-

¹² Галузевий державний архів Служби Безпеки України (далі — ГДА СБУ). — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 5 Документи, які характеризують організаційну побудову, функції, завдання, сферу діяльності та інші питання антирадянської діяльності ОУН-УПА в період 1943—1946 рр. — Арк. 445—446.

¹³ Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943—49. Довідник / Петро Содоль. — Нью-Йорк: Пролог, 1994. — С. 19—20.

ля з його збройними формуваннями на території Галичини, зокрема і Тернопільщини, було також однією з важливих причин розбудови груп УНС.

Територія діяльності УНС Тернопільської області співпадала з тереном, що охоплювала організаційно-територіальна одиниця — Тернопільська область ОУН, яку в складі ЗУЗ сформували у 1940 р. внаслідок перебудови мережі підпілля відповідно до адміністративно-територіального поділу УРСР. Мережа ОУН Тернопільської області станом на 1943 р. була пристосована до німецького адміністративно-територіального устрою і складалася з трьох округ — Бережанської, Тернопільської та Чортківської¹⁴. Адміністративний поділ повітів ОУН, які входили у Тернопільську область ОУН, був не скрізь однаковий. На зламі 1943—1944 рр., за звітами підпілля, до Чортківської округи входили Борщівський, Бучацький, Заліщицький, Копичинецький та Чортківський повіти¹⁵. Збаразький, Скалатський, Теребовлянський та Тернопільський належали до Тернопільської округи. У Бережанську округу входили повіти Бережани, Зборів, Перемишляни, Підгайці та Рогатин¹⁶.

На відміну від прилеглих лісових територій Волині та регіону Карпатських гір, значна частина Тернопільської області ОУН була менш придатна до повстансько-вишкільних дій. Тому протягом кінця літа — осені 1943 р. підрозділи, які створювалися та діяли в області, за чисельністю не перевищували чот (як правило, 15—40 осіб). Основна ж маса мобілізованого контингенту відходила до виценазованих регіонів на вишкіл¹⁷.

Перша у Галичині вишкільна сотня УНС «Трембіта» була організована у травні 1943 р. у Стратинських лісах Бережанської округи ОУН. Очолив сотню к-р «Чмелик», який згідно з наказом керів-

¹⁴ Содолю П. *Українська Повстанча Армія, 1943—49. Довідник II* / Петро Содолю. — Нью-Йорк: Пролог, 1995. — С. 189.

¹⁵ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 1. *Документи, які характеризують організаційну побудову, функції, завдання, сферу діяльності ОУН-УПА в період 1943—1946 рр.* — Арк. 371.

¹⁶ *Літопис Української Повстанської Армії.* — Т. 49: *Тернопільщина. «Вісті з Терену» та «Вістки з Тернопільщини» 1943—1950. Книга перша* / ред. Ігор Гомзяк та Микола Посівнич. — Торонто—Львів, 2010. — С. 71—79.

¹⁷ Волянюк С. *Нарис про діяльність ВО УПА «Лисоня»* / Сергій Волянюк // *Літопис УПА. Нова серія.* — Т. 20: *Воєнна Округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. 1943—1952* / упоряд. Сергій Волянюк. — Київ—Торонто, 2012. — С. 45.

ництва у червні 1943 р. вивів сотню в Долинчину¹⁸. Добровольці з Рогатинщини 12 червня 1943 р. вирушили на вишкіл у Карпати, де ввійшли до групи УНС, на основі якої 30 червня сформували сотню «Сіроманці»¹⁹. Протягом червня — серпня 1943 р. повітовий провід Підгаєччини організовував новобранців для куреня УНС «Гайдамаки»²⁰. Станичний с. Квіткове Бережанського р-ну Андрій Галайбіда 'Бір' згадував: «Упродовж року кілька разів приходили згори накази, щоб відрядити певну кількість добровольців до УПА на Волині чи до УНС в Карпати. Треба було їх підшукати й належно озброїти та забезпечити всім конечним»²¹. Сотенний Олексій Шніцер-'Богун', 'Меч' на допиті свідчив, що у червні 1943 р. його і ще трьох українських поліцаїв захопила в полон боївка ОУН та відправила у Підгаєччину. Таким чином він став членом ОУН, а у вересні 1943 р. із 35—40 добровольцями відправився для проходження військового навчання у Карпати²².

Із Тернопільської округи ОУН для проходження вишколу в Карпатах Юліаном Кручовим (ймовірно, працівником військової референтури) з початком літа 1943 р. готувалися із числа членів та прихильників ОУН добровольці в УНС. Так, Лука Жабич-'Чорноморець' згадував, що у с. Багатківці Тереховлянського р-ну з 37 добровольців із Тернопільської та Бережанської округ було сформовано чоту та відправлено на вишкіл УНС в Карпати. Туди ж скеровано чоту під керівництвом к-ра 'Оріха' ('Горіха') з Чортківської округи²³. Петро Кульчицький-'Гринок' згадував,

¹⁸ В[ишитий] В. *Хронологія Української Повстанчої Армія, частина I: (X.1942—XII.1943) / [Василь Сидор]. — [б. м.: б. в.], 1949. — С. 12.*

¹⁹ *Хроніка сотні «Сіроманці» // Літопис УПА. Нова серія. — Т. 12: Воєнна Округа «Буг» 1943—1952. Документи і матеріали. Книга 1 / уряд. Володимир Мороз. — Київ—Торонто, 2008. — С. 475.*

²⁰ *Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка — «Хмеля» / уряд. Руслан Забілий. — Львів: ЦДВР, 2007. — С. 48—50.*

²¹ *Галайбіда А. Спогади станичного села Сільце Божиківське / Андрій Галайбіда // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 12: Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». Документи й матеріали / уряд. Євген Штендера. — Торонто, 1989. — С. 244.*

²² *Управління Служби безпеки України у Львівській області (Далі — Управління СБУ в ЛЮ). — Ф. 5. — Спр. 20537. Кримінальна справа Олексія Шніцера. — Арк. 3—4, 29.*

²³ *«Чорноморець» [— Жабич Л.]. Сотня «Трембіта» / Лука Жабич // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 12: Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». Документи й матеріали / уряд. Євген Штендера. — Торонто, 1989. — С. 212, 216.*

що 17 червня 1943 р. з Теребовлянського повіту він вирушив на вишкіл УНС в Карпати²⁴. Ці добровольці з Тернопільщини у Долинщині сформували сотню «Трембіта [2]» під командування «Чорнобривого»²⁵.

Поряд з цим, упродовж 1943 р. багато членів підпілля в організованому порядку відійшли до УПА на Волинь. Зокрема, у липні 1943 р. провідниками ОУН Копичинецького повіту біля м. Хоростків Гусятинського р-ну комплектувалася група з 50 добровольців, які відправлялися на Волинь у діючі підрозділи УПА²⁶. У жовтні 1943 р. працівник КП ЗУЗ ОУН Павло Басараб-«Бом», «Шугай» організував добровольців біля с. Вербів на Підгаєччині та почав проводити з ними військовий вишкіл. Група у цей час складалася з трьох роїв і творила самостійну соту. Згодом провідники із Золотниківського р-ну Антон Кушнірина «Воробко» та Петро Шкафаровський-«Чорнота» набрали до цієї групи ще добровольців, і станом на 1 листопада 1943 р. було створено із трьох чот військову сотню, яка на чолі із Дмитром Гоєм-«Шумом» була відправлена в УПА на Волинь—Полісся²⁷. За свідченнями Андрія Голубовича-«Долони», «Хижака», приблизно в січні 1944 р. біля с. Загір'я та ближніх хуторів Зборівського р-ну на Волинь була переведена сотня повстанців з Галичини — біля 130 стрільців, яку передано районному провіднику в Кременецькому надрайоні «Зимному»²⁸.

У Тернопільській області ОУН формувалися і місцеві відділи, які в майбутньому стали основою регулярних відділів третьої

²⁴ Державний архів Тернопільської області (Далі — ДАТО). — Ф. Документи, передані Володимиром Мармусом (не описаний, перебуває на реставрації). — Арк. Життєпис [Кульчицького Петра].

²⁵ [вишитий] В. Хронологія Української Повстанчої Армія... — С. 12.

²⁶ Савка Б. Забути не маємо права... / Богдан Савка. — Тернопіль: «Збруч», 1998. — С. 58.

²⁷ Сорока С. Підгаєцька сотня УПА на Волині / Степан Сорока // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 5: Волинь і Полісся: Німецька окупація; книга третя; спомини учасників / уряд. Є. Штендера. — Торонто, 1983. — С. 139—140.

²⁸ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 54. Документи і матеріали ОУН про організацію СБ ОУН, її завдання і практичну діяльність. Організаційний суд і судочинство в ОУН, картотека СБ. Протоколи допитів СБ громадян и членів ОУН-УПА, запідозрені у зв'язках з органами влади на місцях. Звіти про працю СБ та ін. матеріали. — Арк. 10.

Бійці сотні «Орли» на початках її творення.

воєнної округи УПА «Лисоня». Проте, командування УНС, усвідомлюючи слабкість старшинського, підстаршинського та лінійного складу новоутворених підрозділів, малу охопленість територій, поставило за мету підняти рівень їх військової підготовки. Орієнтовно, у жовтні 1943 р. видано наказ, за яким ставилось завдання розширити територіальну діяльність та збільшити кількісний склад стрілецьтва і старшин. З цією метою на Тернопілля передислоковано сотню УНС «Сіроманці» к-ра Дмитра Карпенка-‘Лютого’, ‘Яструба’. Обласному провіднику ОУН дано доручення створити два курені загальною чисельністю до тисячі осіб. Командиром УНС в Тернопільській області ОУН призначено Омеляна Польового-‘Остапа’²⁹. Ймовірно, тоді ж відбувся поділ на військову та організаційно-мобілізаційну референтури в обласному провіді. Слід зазначити, що обласна військова команда ОУН упродовж

²⁹ Документи з архівної кримінальної справи Луцького О. // Літопис УПА. Нова серія. — Т. 9... — С. 338—339.

другої половини 1943 р. була одночасно й командуванням УНС в Тернопільщині.

Відповідно до цих рішень в округах почався процес формування груп УНС, а подекуди й реорганізації мережі ОУН. Для прикладу, у Бережанській окрузі впродовж вересня-жовтня 1943 р. проходив процес організації і формування сотні УНС «Орли», яку очолив, імовірно, Василь Галушак-‘Клич’. Сотня квартирувала у лісовому таборі біля с. Луковище Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.³⁰. Орієнтовно, наприкінці 1943 р. на Бережанщині формувалася сотня ‘Бурлаки’ під командуванням Василя Шепети-‘Чорного’³¹. У листопаді на окружній конференції ОУН прийняли рішення: перетворити територіальні організаційні проводи в окружний і повітові штаби; розформувати існуючу військову мережу від повітів до станиць; передати всі організаційні зв’язки різних референтур комендантам зв’язку при військовій сітці; господарчу референтуру ОУН та інтендантуру при військовій сітці об’єднати у одну інтендантську службу. В результаті реорганізації здібніших районних військовиків залучено до праці у ПВК, а всіх інших призначено інструкторами із перевишколу членів підпілля³². Командир сотні УНС «Сіроманці» ‘Яструб’ 6 листопада у с. Слов’ятин Бережанського р-ну підпорядкувався окружному військовому референту Володимирі Якубовському-‘Бондаренку’, ‘Стрийському’. ‘Бондаренко’ наказав військовому референту Рогатинського повіту Михайлу Вовку-‘Нечаяу’ розбудувати у лісовому масиві біля с.с. Яглуш і Дички Рогатинського р-ну табір. Туди 17 листопада передислокувалася сотня для проходження подаль-

³⁰ *Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 49... — С. 683; Підгайчани в боротьбі за волю України: історико-мемуарний збірник / гол. ред. Василь Ліщинський. — Тернопіль: «Горлиця», 2000. — С. 18, 283–284, 430, 432; Ханас В. Хто пожав «Бурю»? Армія Крайова на Тернопіллі 1941–1945 рр. / Олег Гайдай, Богдан Хаварівський, Володимир Ханас. — Тернопіль: Бережанська районна друкарня, 1996. — С. 174.*

³¹ *Небола М. Лісами та ярами західного Поділля / Михайло Небола // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 12: Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». Документи й матеріали / упоряд. Євген Штендера. — Торонто, 1989. — С. 144–145.*

³² *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі — ЦДАВОУ). — Ф. 3836. — Оп. 1. — Спр. 1. Організаційні, надзвичайні, політичні, фінансові, пропагандистські звіти надрайону «Скоб» і підлеглих йому районів. — Арк. 73–74.*

шого вишколу та отримання від ПВК озброєння. Перебуваючи на Рогатинщині, сотня «Сіроманці» зазнала реорганізації, згідно з якою 20 листопада 1943 р. спільно з сотнею «Орли» утворили курінь УНС, який очолив 'Яструб'. Командування над сотнею «Сіроманці» прийняв Григорій Ковальчук-‘Ворон’. У командний склад сотні входили бунчужний ‘Красний’, інтендант ‘Чубатий’ та троє чотових — Степан Коцкович-‘Льонський’, ‘Явір’, Іван Матвіїв-‘Жулик’, ‘Левко’ і ‘Окунь’. Командиром сотні «Орли» замість ‘Клича’ призначено Кота-‘Коца’, а вишкільником — Степана Ковалю-‘Косача’, яких перевели із «Сіроманців»³³. У грудні 1943 — січні 1944 рр. «Сіроманці» та «Орли» квартирували у лісових таборах та проводили військовий вишкіл. На Різдвяні свята до сотні ‘Ворона’ прибув командир УНС «Беркут» в супроводі провідників Рогатинського та Перемишлянського повітів. 7 січня він оглянув повстанський табір та виступив перед стрільцями. Варто зазначити, що жителі довколишніх сіл, не без сприяння мережі ОУН, яка проводила святкові збірки, повстанцям прислали чимало подарунків³⁴.

Подібно процес формування УНС розгортався в інших округах ОУН. Тернопільський окружний провідник ОУН Мотиль-‘Мороз’, ‘Січовик’ (за іншими даними ‘Січовик’ — це Семен Український) влітку 1943 р. поставив завдання — створити групу УНС. На нараді повітовим провідникам було доручено організувати добровольців, а основний масив роботи зі створення групи перейшов на військову референтуру, яку в Тернопільській окрузі очолював Ілярій Лютий-‘Дяченко’, ‘Роман’. Військовий інтендант та паралельно господарчий референт округи Єфрем Бойко-‘Буря’) забезпечував добровольців військовою екіпіровкою та постачанням харчів, а ‘Роман’ — зайнявся військовим вишколом. Відповідальним за організацію відділу було призначено організаційного референта округи Ярослава Бабія-‘Богдана’, ‘Шаха’³⁵. Після проведеної

³³ Хроніка сотні «Сіроманці» // Літопис УПА. Нова серія. — Т. 12... — С. 480—481.

³⁴ ЦДАВОУ. — Ф. 3836. — Оп. 1. — Спр. 1... — Арк. 91; Хроніка сотні «Сіроманці» // Літопис УПА. Нова серія. — Т. 12... — С. 481.

³⁵ ДАТО. — Ф. Р-3432. — Оп. 1. — Спр. 204. Хроніка сотні «Буйних». — Арк. 5; Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 11: Тернопільщина: список упавших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 р. до 31 грудня 1948 р. / упоряд. Євген Штендера. — Торонто, 1985. — С. 55.

підготовки на збірний пункт до с. Велика Лука Тернопільського р-ну 7 листопада прибули перші добровольці з повітів Скалат, Тернопіль та Збараж. Загальна чисельність групи нараховувала близько 40 стрільців. У с. Кобиловолоки Тереховлянського р-ну до групи приєдналися добровольці з Тереховлянського повіту. Уночі з 10 на 11 листопада 'Роман' вивів добровольців (більше 50 стр.) у ліс, де з них було організовано групу УНС, яку очолив к-р 'Гроза' — 'Сад', 'Охрим'). Бунчужним було призначено 'Максима', а всіх стрільців звели у одну чоту, яку очолив 'Жук'. Ця група УНС складалася із 4 роїв, які очолювали к-ри 'Орленко', 'Боженко', 'Хмара' та 'Кардинюк'. Командир чоти та ройові 'Боженко' і 'Хмара' походили із СУЗ³⁶. Припускаємо, що ройовий 'Орленко' — це Володимир Шевчук, 'Хмара' — Дмитро Удовенко, а 'Боженко' — Анатолій Рак³⁷. Теоретичні заняття проводив інструктор 'Залізник'. Побудовою таборових жител-колиб керував 'Крук'. Зв'язковим між командиром групи та окружною військовою командою було призначено Володимира-'Рекса'³⁸.

Група УНС протягом листопада 1943 р. поділялася на 2 частини, щоб проводити вишкіл та одночасно розбудовувати табір. Згодом 'Грозу' було знято з командування. Групою тимчасово керував 'Крук', який у грудні 1943 р. перевів стрільців через сс. Лозівка (хутір), Глещавка, Ілавче, Сороцьке Тереховлянського р-ну в с. Козівка Тернопільського р-ну, де командиром призначили Степана Маркізу-'Гордія', 'Тура'³⁹. У цьому селі підрозділ провів першу половину січня 1944 р., зокрема Різдвяні свята, під час яких була присутня делегація від окружного проводу Тернопільщини. У відділ прибули 'Роман', Емілія Дудар-'Лискавка', референт жіночої сітки ОУН в Тернопільській окрузі, Іван Комар-'Олесь', повітовий провідник і Василь Білоган-'Зелений', 'Зот', господарчий або організаційний референт повіту. 'Лискавка' привезла із собою

³⁶ *Хроніка сотні «Сіроманці» // Літопис УПА. Нова серія. — Т. 20... — С. 393—395.*

³⁷ *Управління СБУ в ТО. — Ф. 5. — Спр. 2774. Кримінальна справа Дмитра Удовенка. — Арк. 9.*

³⁸ *ДАТО. — Ф. Р-3432. — Оп. 1. — Спр. 204. Хроніка сотні «Буйних». — Арк. 7—8; Там само. — Ф. Документи передані Володимиром Мармусом (не описаний, перебуває на реставрації). — Арк. Життєпис [«Рекса»].*

³⁹ *ДАТО. — Ф. Р-3432. — Оп. 1. — Спр. 204. Хроніка сотні «Буйних». — Арк. 7—10; Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 11... — С. 50.*

святкові пакунки для вояків із різними дрібницями, які зібрала жіноча сітка⁴⁰.

Окружний провідник Чортківщини 'Володимир' (імовірно, Михайло Чайковський) восени 1943 р. віддав наказ про формування груп УНС⁴¹. Микола Скринчук ('Хмель' свідчив, що за дорученням 'Гната' — 'Юрія') — повітового провідника ОУН Борщівщини (за іншими даними, члена окружного проводу), на початку жовтня 1943 р. на чолі 12 добровольців відправився в ліс біля с. Росохач Чортківського р-ну для вступу у групу УНС. Прибувши на місце, 'Хмель' підпорядкувався командирові окружної боївки 'Гайдамаку' — Петру Хамчуку-'Бистрому', 'Рубай-Гаду', якому 'Володимир' доручив сформувати чоту УНС⁴². Іван Богуцький згадував, що у підрозділ П. Хамчука, який квартирував у с. Сокулівка Чортківського р-ну, вступив разом із підпільниками із с. Городок Заліщицького р-ну на Покрову — 14 жовтня 1943 р.⁴³ У Росохацькому лісі на чолі 30—35 стрільців чотовий 'Бистрий' проводив військовий вишкіл. Група була розділена на три рої, якими командували Іван Кульчицький — 'Сич', 'Соловій', та 'Хмель'. На початку грудня 1943 р. чота передислокувалася у лісовий масив між селами Яргорів, Криниця та Лазарівка Монастирського р-ну, де було збудовано табір для зимування. За час перебування у Монастирському р-ні, відповідно до розпорядження окружного провідника 'Володимира', П. Хамчуку підпорядкувалася чота к-ра 'Ясеня', яка формувалася у Чортківському повіті. Оскільки чисельний склад підрозділу зріс до 60 стрільців, 'Бистрий' передав обов'язки чотового 'Сичу' та очолив новосформовану сотню, якій присвоєно назву «Сірі Вовки». У грудні 1943 р. чотами у сотні керували 'Сич', 'Ясень' та, ймовірно 'Довбуш'⁴⁴. У другій половині грудня 1943 р. до сотні, яка рейдувала лівим берегом р. Дністер

⁴⁰ ДАТО. — Ф. Р-3432. — Оп. 1. — Спр. 204. Хроніка сотні «Буйних». — Арк. 11.

⁴¹ Клименко О., Ткачов С. Українці в поліції в дистрикті «Галичина» (Чортківський округ): німецький окупаційний режим в південних районах Тернопільщини у 1941—1944 рр. / Олег Клименко, Сергій Ткачов. — Харків: Ранок НП, 2012. — С. 79.

⁴² Управління СБУ в ТО. — Т. 5. — Спр. 19826. Кримінальна справа Миколи Скринчука. — Арк. 13, 22.

⁴³ Мизак Н. Курінний УПА «Бистрий» України герой / Нестор Мизак. — Чернівці—Торонто: «Букрек», 2007. — С. 31.

⁴⁴ Управління СБУ в ТО. — Т. 5. — Спр. 19826... — Арк. 13, 23; ДАТО. — Ф. Р-3432. — Оп. 1. — Спр. 34. Короткі описи боїв ВО «Лисоня». — Арк. 1.

у Бучацькому та Заліщицькому повітах, долучилося 15 стрільців з чоти к-ра 'Карого'. Упродовж листопада-грудня 1943 р. у сотню «Сірі Вовки» вливалися й інші невеликі групи добровольців, внаслідок чого шляхом реорганізації проведеної на початку січня 1944 р. створено три чоти. Першу чоту очолив 'Сич', другу — 'Вихор', третю — 'Ясень'. Командира 'Хмеля' призначено писарем у підрозділі. Під час перебування сотні 19 січня 1944 р. у с. Шутроминці Заліщицького р-ну, командиром «Сірих Вовків» призначено Корнафеля 'Лемка', котрий прибув у відділ зі своїм заступником Василем Ниркою 'Реном'⁴⁵.

У перші місяці 1944 р. частину Чортківської окружної Української Народної Самооборони — 35 стрільців, передислокували у Бучацький повіт, мабуть, для розбудови нової групи УНС на цьому терені⁴⁶.

Німецька адміністрація і підпорядковані їй силові структури у Галичині побачили розгортання підпільних збройних формувань й намагалися знищити організаційні структури ОУН та створені групи УНС, зокрема і на території Тернопільщини. Операції проти них активізувалися з кінцем осені 1943 р. Так, 7 листопада 1943 р. під час облави у с. Різдяне Тереховлянського р-ну знищений районний господарчий референт ОУН 'Азарт'. Разом з ним загинули районні військові референти, що приїхали у село для проведення наради⁴⁷. На хут. Миколаївка с. Лисичники Заліщицького р-ну 15 листопада 1943 р. німці несподівано атакували 9 стрільців з УНС. У бою загинуло 4 повстанців та 1 німець⁴⁸. У с. Гнильче Підгаєцького р-ну 29 жовтня 1943 р. відділ німецького війська (32 чоловік) проводив облаву на подвір'ї господаря Михайла Борсука, в якого раніше стояла група, що відходила в УНС. Господаря за-

⁴⁵ Управління СБУ в ТО. — Т. 5. — Спр. 19826... — Арк. 13, 24.

⁴⁶ ЦДАВОУ. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 157 Політичні та надзвичайні звіти військових округ Тернопільської області. — Арк. 30.

⁴⁷ Центр дослідження визвольного руху (Далі — ЦДВР). — Ф. 9. — Од. зб. Список полеглих у боротьбі проти німецького режиму. — Арк. 20; Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів в 2 томах. Т. 2: Галичина та Східна Україна / О. Денищук. — Рівне: ППДМ, 2008, — С. 128.

⁴⁸ ЦДВР. — Ф. 9. — Од. зб. Огляд боротьби ОУН УПА проти німецького режиму. — Арк. 29; Бібліотека Українського Підпільника. Видання Закордонних частин ОУН / УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу (Бойові дії УПА). — [б. м.: б. в.], 1960. — Ч. 7. Частина друга. — С. 28.

Омельян Польовий.
Фото студентських часів.

стрелили, а майно пограбували. При цьому в селі провели обшуки та арештували 5 людей⁴⁹.

На початку жовтня 1943 р. у с. Іванків Борщівського р-ну потрапив у полон к-р групи УНС 'Степовий' (ймовірно, Сава Юцишин). 18 листопада 1943 р. у районі сс. Іванків, Гуштинка, Бережанка і Трійця Борщівського р-ну німці провели облаву з метою знищення особового складу його підрозділу⁵⁰. 23 листопада 1943 р. німецькі війська розпочали блокувати лісовий масив між с. Кобилово-локи, Папірня і Яблунів у Копичинеччині, де формувалася та перебувала на вишколі група к-ра 'Грози', а 24 листопада розпочали штурм. Підрозділ, відбивши атаку ворога, відступив⁵¹. 16 грудня 1943 р. біля

сіл Криниця та Лазарівка Монастириського р-ну німецькі частини провели облаву на табір сотні «Сірі Вовки». Чотовий к-р 'Довбуш', який прийняв командування над сотнею, розпочав бій та згодом, разом із стрільцями, відступив⁵².

⁴⁹ ЦДАВОУ. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 134 Політичні звіти з військових округ Тернопільської області. — Арк. 46

⁵⁰ ЦДАВОУ. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 134... — Арк. 42, 61—62; Там само. — Ф. 3836. — оп. 1. — Спр. 65. Політичні і військові звіти з області «Косак». — Арк. 106—107; ЦДВР. — Ф. 9. — Од. зб. Огляд боротьби ОУН УНС УПА проти німецького режиму. — Арк. 29.

⁵¹ ЦДАВОУ. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 134... — Арк. 61—62; ДАТО. — Ф. Р-3432. — Оп. 1. — Спр. 204. Хроніка сотні «Буйних». — Арк. 8—9; Бібліотека Українського Підпілля. Видання Закордонних частин ОУН / УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу (Бойові дії УПА). — [б. м.: б. в.], 1960. — Ч. 7. Частина друга. — С. 28.

⁵² ЦДАВОУ. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 134... — Арк. 84; ДАТО. — Ф. Р-3432. — Оп. 1. — Спр. 34... — Арк. 1.

Військовий референт обласного проводу ОУН та командир УНС на Тернопіллі О. Польовий згадував, що станом на початок 1944 р. було сформовано шість сотень, а ще дві перебували у стадії організації. Повстанський рух поширився з північного-заходу на усю південно-східну частину області та частину Кам'янець-Подільщини і Проскурівщини⁵³. За нашими підрахунками, в області упродовж осені — зими 1943 р. діяли, орієнтовно, вісім більших груп (чот і сотень) УНС, які стали основою для майбутніх відділів УПА.

Враховуючи успішні дії повстанської армії на території Волині та південного Полісся упродовж 1943 р., Провід ОУН 5 грудня 1943 р. розглянув питання про переведення всіх воєнних підрозділів, створених ОУН, в УПА. За пропозицією Р. Шухевича прийняли рішення — розширити дії повстанської армії на територію Галичини та сформувані на базі УНС військово-територіальну одиницю — УПА-Захід, тим самим розпочати формувані у краю відділи УПА⁵⁴. Взимку 1943—1944 рр. на основі УНС Тернопільської області було сформовано третю воєнну округу «Лисоня», військовий штаб якої формувався на основі обласної команди УНС. Перетворення підрозділів УНС на УПА в низових ланках підпілля Тернопільщини завершилося навесні 1944 р.

Таким чином, упродовж 1942—1943 рр. військова референтура заклала початки мілітаризації підпільної мережі ОУН на Тернопільщині. Внаслідок цього було започатковано утворення окружних та повітових військових команд, які зайнялися підготовкою членства та симпатиків Організації до збройного спротиву німецькому режиму. Оголошення мобілізації до дивізії СС «Галичина» і рейд радянських партизанів С. Ковпака пришвидшили про-

⁵³ Грещук Г. Як «поставала» УПА на Тернопіллі. Спогади командира Третьої ВО «Лисоня» групи повстанських військ УПА-Захід поручника «Остаса» (Омельяна Польового) / Григорій Грещук // *Тернопіль Вечірній*. — 1992. — 14 жовтня. — С. 2.

⁵⁴ ГДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 62. Документи і матеріали УПА. Цілі і завдання УПА, накази генерального штабу, інструкції, матеріали по групах УПА — «Північ», «Захід», «Південь». Навчально-виховна робота, звернення, листівки УПА. Описи боїв і рейдів УПА. Статуту, настанови. Періодичні та ін. видання УПА. — Арк. 94; Мороз В. До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради / Володимир Мороз // *Український визвольний рух*. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2007. — 36. 10. — С. 214.

цес створення перших вишкільних відділів, які в червні — липні 1943 р. отримали назву Українська народна самооборона. На Тернопіллі перші збройні вишкільні підрозділи УНС почали активно формуватися з другої половини осені 1943 р. Це ж констатував у 1945 р. військовий штаб воєнної округи «Лисоня», зазначивши: «Осінь і зима 1943 року — це час початків творення відділів УПА на терені «Лисоня». В селах творилися рої, виходили у ліс де організовувалися в чоти й сотні»⁵⁵. Реорганізація військового командування та передислокація сотні УНС «Сіроманці» прискорила процес розгортання військових вишкільних відділів, які стали основою регулярних підрозділів УПА. Виходячи з цього, період розбудови Української народної самооборони в Тернопільській області ОУН був доволі короткий та тривав упродовж кількох місяців осінньо-зимового періоду 1943—1944 рр.

⁵⁵ *Короткі описи боїв УПА «Лисоня» (від 16 грудня 1943 року до 5 серпня 1945 року) // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 12: Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». Документи й матеріали / упоряд. Євген Штендера. — Торонто, 1989. — С. 27.*